

LIBERALISMUL EUROPEAN. GENEZĂ ȘI EVOLUȚIE (I)

LIVIU BRĂTESCU

Secolul al XIX-lea a fost identificat de către intelectualitate cu triumful ideilor liberale, pe care le-a întrupat în grade diferite aproape peste tot în Europa. Liberalismul a triumfat în Anglia și Franța, se răspândește în Germania și Italia, unde mișcarea liberală e strâns legată de cea națională, cucerește apoi Europa Orientală, dar pătrunde sub forma sa europeană și în țările din Extremul Orient care se deschid comerțului occidental¹. Liberalismul a fost perceput ca un blazon de noblete purtând ca semn heraldic ideea demnității individuale. Dacă pentru unii liberalismul reprezintă soluția stimulatorie pentru eliberarea energiilor creatoare, alții îl percep ca o înăbușire a impulsului creator prin interesul pe care-l acordă valorilor materiale².

Etimologic liberalismul vine de la substantivul *libertas* și adjectivul *liberalis*. El a fost asociat ideii de exploatare și inegalitate socială, corifeii stângii antiliberale nefăcând altceva decât să critice un regim politic pe care îl vedeau legat de domnia burgheziei, de parlamentarism și de cultul individualismului³.

Termenul de liberalism face parte din ceea ce se poate numi gramatica modernității. Avansul ideilor liberale coincide cu redescoperirea – în perioada Renașterii și mai ales a Luminilor – a ideii de cetățean. Tradiția liberală e indisolubilă de situarea individului ca punct de referință absolut al universului politic. Pentru viziunea liberală individul și drepturile sale naturale au prioritate asupra oricărei cauze pretins superioare⁴.

Liberalismul posedă un set de valori, printre care se află individualismul – ce consacră primatul individului față de colectivitate, cultul libertății, universalismul – susținând unitatea morală a speciei umane, perfectibilitatea – afirmarea capacității de corecție și de progres a instituțiilor sociale și a organizării politico-economice a societății⁵. Din același set de valori mai fac parte proprietatea privată, piața liberă, dreptul natural, contractul social, separarea puterilor, democrația reprezentativă. O atenție specială e acordată și raportului stat-societate civilă⁶.

Datorită acestei zestre liberalismul a ajuns să fie prezentat sub forma a trei ideologii distincte: economică, politică și intelectuală⁷. Această formă de prezentare duce la o simplificare a esenței reale a liberalismului, mult mai corectă fiind prezentarea sub forma unor mari direcții (filosofice, economice, politice) ce dau structură și conținut paradigmei liberale⁸. Dacă e să facem o distincție între liberalismul economic și politic putem spune că dacă cel de-al doilea are în vedere controlul puterii politice (a

¹ Jean Touchard, *Histoire des idées politiques*, Paris, 1978, p. 516.

² Liviu Papadima, *Nedumeriri liberale*, în *Dilema*, an IV, nr. 187, 1996, p. 14.

³ Mihai Zamfir, *Etimologia salvatoare*, în *Dilema*, an IV, nr. 187, 1996, p. 6.

⁴ Vladimir Tismăneanu, *Irepetabilul trecut*, București, 1994, p. 106.

⁵ Constantin Nica, *Liberalismul și societatea modernă*, București, 1995, p. 6.

⁶ Anton Carpinski, *Deschidere și sens în gândirea politică*, Iași, 1995, p. 100.

⁷ Jean Touchard, *op.cit.*, p. 519.

⁸ Anton Carpinski, *op.cit.*, p. 100; Al. Mungiu-Pippidi, *Doctrine politice comparate*, Iași, 1998, p. 20

guvernanților) de către guvernați (societatea civilă), liberalismul economic are drept prioritate conservarea proprietății private și a libertății economice⁹.

Despre cele două liberalisme se poate spune și că ele se întâlnesc în punctul ce reprezintă conservarea proprietății private și a libertății individuale în vederea creării unui univers social în care un număr cât mai mare posibil de oameni să poată duce o viață relativ autonomă, întemeiată pe proprietatea particulară ce asigură independența lor economică¹⁰.

Atunci când se discută despre liberalism, există tendința (tentația) de al alături unui termen ce desemnează o realitate ce apare mai târziu decât începuturile propriuzise ale liberalismului, ne referim bineînțeles la burghezie¹¹. Apar în acest stadiu al discuției, câteva întrebări firești: când apare spiritul capitalist și ce anume a contribuit la apariția și dezvoltarea lui? Dacă acceptăm ideea că există o preistorie a liberalismului, atunci el își are începuturile în secolul al XI-lea¹². În perioada amintită au loc evoluții socio-politice și culturale cu profunde implicații asupra civilizației vest-europene. Se constată acum un rol mai activ al comerțului și apariția unei economii urbane. Toate acestea presupun un nou statut întemeiat pe libertatea ce va fi dobândită în urma unor evenimente și evoluții sociale și culturale¹³.

Începând cu secolul al XI-lea, Europa elaborează prima ei economie-univers ce presupune un pol urban, un oraș în centrul logisticii afacerilor ei, către care se îndreaptă informațiile, mărfurile și capitalurile¹⁴. Apariția începând cu secolul al XV-lea a scrisorilor de schimb, credit, emisii monetare, bănci, finanțe publice, au făcut ca atunci când se vorbește despre capitalismul contemporan să se spună că nu a inventat nimic (Paul Grousset). Profitând de lipsa unui stat teritorial, orașul își asigură destinul prin drumurile, piețele și atelierele lui¹⁵. Moneda este elementul esențial al revoluției comerciale. Până în secolul al XVIII-lea prioritatea capitalismului negustoresc asupra celui industrial nu se poate pune în discuție¹⁶.

Treptat se observă că activitățile economice specific burgheze nu se mai rezumă la a fi practicate doar de negustori, cămătari ș.a. Negustorii angajați în afaceri bancare și industriale, proprietarii de manufacturi, au format în Apus avangarda economiei capitaliste. Începând cu secolul al XVI-lea, segmente tot mai largi ale nobilimii europene se implică în activități economice tipic burgheze. Ele manifestă interes față de economia de schimb și anulează dispozițiile derogatorii care le interziceau accesul la afaceri¹⁷.

Avantajul Europei de Vest, față de cea de Răsărit, ține de niște structuri sociale specifice, ce au favorizat o acumulare capitalistă. Statul a favorizat o dezvoltare a spiritului capitalist, dar a contribuit uneori și la decăderea uneor economii (Spania –

⁹ Aurelian Crăiutu, *De la calea spre servitute la calea spre liberalism*, în *Sfera Politicii*, nr. 2, București, 1993.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Gh. Cliveti, *Liberalismul românesc. Eșeu istoriografic*, Iași, 1996, p. 11.

¹² Terence Ball, Richard Dogger, *Ideologii politice și idealul democratic*, Iași, 2000, p. 62.

¹³ C. Nica, *op.cit.*, p. 9.

¹⁴ Fernand Braudel, *Timpul lumii*, vol. I, București, 1989, p. 29.

¹⁵ *Ibidem*, p. 123.

¹⁶ *Ibidem*, p. 172.

¹⁷ Al. Florin Platon, *Nobilime și burghezie la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea: repere comparatiste europene și românești*, în *Istoria ca lectură a lumii*, Iași, 1994, p. 155.

secolul al XVII-lea, Olanda – secolul al XVIII-lea) printr-o proastă politică industrială și comercială și favorizarea unei nobilimi complet străină vieții afacerilor¹⁸.

Statul mercantilist s-a folosit de un ingenios sistem de privilegii pentru a favoriza interesele capitaliste deja existente și a provoca dezvoltarea celor latente. Mercantilismul a însemnat o schimbare esențială pe plan psihologic și moral față de starea existentă în Evul Mediu. Problema principală este îmbogățirea națiunii care asigură forța statului, or aceasta se putea face prin monedă, industrie și comerț¹⁹. Printre cei ce fac parte din curentul industrialist ce apare în Franța în secolul al XVII-lea și care susține dezvoltarea industriei naționale, se afla și Antoine de Montchrestien (1576-1626) ca și J. Baptiste Colbert. În timp ce primul e cel ce pune bazele naționalismului economic, considerând că inițiativa individuală trebuie să fie completată prin intervenționismul statal și o politică vamală adecvată, cel de-al doilea susținea înființarea de către stat a unor manufacturi, acordarea de subvenții la înființare, materii prime scutite de taxe vamale și dezvoltarea industriei pe seama agriculturii²⁰. Mercantilismul englez susține ideea câștigului ce se poate realiza numai prin negoț, industria nefiind altceva decât un mijloc de aprovizionare a comerțului pentru export. El devine favorabil libertăților comerciale și înlăturării măsurilor cu caracter prohibitiv²¹.

Spre deosebire de Vest, în Europa Centrală și de Est adaptarea structurilor agrare tradiționale la economia de piață și situarea nobililor locali în prim-planul procesului de modernizare nu au fost de natură să favorizeze apariția unor burghezii puternice. Categoriile mijlocii autohtone controlau doar într-o mică măsură activitățile economice tipic burgheze. Ele desfășurau de regulă activități marginale precum cămăta, comerțul mărunț. Spațiul liber creat la nivelul compartimentului de mijloc al societății – între nobilime și țărâname – a fost completat de un număr mare de alojeni. Ei manifestă tendința de a se substitui autohtonilor în ipostaza de clasă mijlocie²².

Este un lucru știut azi că intervalele de expansiune economică le corespund o pronunțată instabilitate politică, favorabilă ascensiunilor sociale. Rolul novator al statului absolutist a reprezentat atât în Apus cât și în Răsărit un stimul important pentru apropierea burgheziei de nobilime²³.

Mentalitatea economică a unei largi părți a celor ce se aflau în fruntea ierarhiei sociale în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea a continuat-o pe cea tradițională. Adecvarea nobilimii la economia modernă a fost incontestabilă, dar fără să-și abandoneze propriile valori pe care le-a conservat. Nobilimea va cultiva un cod familial, maniere și însemne inconfundabile, o mentalitate specifică. Grupul dominant și-a creat un model cultural cu o foarte largă răsfrângere socială²⁴.

Dacă ne-am opri la Rusia, am putea observa că există un autoritarism al statului față de orașe care se manifestă în adjudecarea controlului schimburilor esențiale. Negustorii care fac comerț la distanță sunt dependenți de stat, fiind în același timp

¹⁸ Sombart Werner, *La bourgeois. Contribution a l'histoire morale et intellectuelle de l'home economique moderne*, Paris, 1926, p. 341.

¹⁹ Mihai Todossia, *Doctrina economice*, Iași, 1992, p. 27.

²⁰ *Ibidem*, p. 30.

²¹ *Ibidem*, p. 31.

²² Al. Florin Platon, *op.cit.*, p. 157.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

însărcinați cu încasarea impozitelor, să conducă vămile de la Astrahan, să întrețină relații comerciale cu străinătatea. Ei se ocupă chiar și de diriguirea Monetăriei²⁵.

Un fenomen specific capitalismului occidental este organizarea rațională a întreprinderii în funcție de șansele oferite de piață, de mărfuri și nu de cele oferite de puterea politică. Separarea locală a atelierelor și a prăvăliilor de domiciliu se întâlnește și în bazarul oriental și în ergasteriile din alte zone civilizate. Înființarea de asociații capitaliste cu o rentabilitate proprie se întâlnește și în Asia de Est. Aici sunt mai slab dezvoltate mijloacele interne ale acestei independențe, contabilitatea rațională și separarea juridică a patrimoniului întreprinderii de patrimoniul personal²⁶.

După ce am surprins câteva din trăsăturile economiei capitaliste vom încerca să evidențiem și caracteristicile spiritului capitalist ce se naște în perioada amintită. Există în general tendința de a defini spiritul capitalist ca fiind spiritul întreprinzător al celui om cu instinct de câștig²⁷. În relicate virtuțile burgheze reprezintă o mulțime de calități psihice ce nu se găsesc la orice orășean sau la primul negustor ori artizan, ce este un tip special care s-a format în sânul acestor grupuri de apartenență burgheză, un om înzestrat cu calități psihice deosebite. Burghezul e un tip uman mai degrabă, decât reprezentantul unei clase.

La Florența, încă din 1465²⁸, s-a observat apariția unei burghezii bine ordonate, discretă, fondată pe un anumit ansamblu de conveniențe și distincții ce formează substanța vitală a negustorilor de lână și a comercianților florentini. În lucrarea *Del governo della famiglia*, L.B. Alberti înfățișează tipul desăvârșit al burghezului din *Quattrocento*. Printre principiile pe care le considera necesare în asigurarea succesului economic, sunt amintite: stabilirea unui raport rațional între cheltuieli și încasări, respingerea radicală a modului de viață senorial, fondarea unei noi economii în cadrul căreia cheltuielile să nu depășească veniturile²⁹. Ideea de economisire nu apare ca fiind impusă de necesitate, ci una concepută ca o virtute.

Lucrările educative din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea nu fac decât să reproducă în alți termeni cuvintele autorului amintit anterior. Spaniolul Herera, francezul Etienne, italianul Tanara recomandă cumpărare, împărțirea judicioasă a timpului, o balanță venituri-cheltuieli cât mai echilibrată ș.a. În secolul al XVII-lea avem numeroase cărți ale negustorilor, dicționare în care se recomandă virtutea și raționalitatea în conducerea afacerilor³⁰.

În lucrarea *Neguțatorul perfect* (dedicată lui Colbert) se vorbește despre arta de a fi un bun negustor, dar fără a neglija morala căreia trebuie să se conformeze acesta. Apar și elemente noi cum ar fi: exactitatea cunoștințelor profesionale, buna organizare a afacerilor și solidaritatea profesională³¹.

Înțelepciunea autorului celebrei maxime “time is money” poate fi rezumată prin două cuvinte: sârguință și moderație. La acestea se pot adăuga perfecțiunea morală, cumpătarea, tăcerea, ordinea, zelul, loialitatea și echilibrul. Recomandările morale pe care Benjamin Franklin le face în *Poor Richards Almanach* (1758) au o orientare

²⁵ F. Braudel, *op.cit.*, p. 95.

²⁶ Max Weber, *Etica protestantă și spiritul capitalismului*, București, 1993, p. 13.

²⁷ W. Sombart, *op.cit.*, p. 129.

²⁸ *Ibidem*, p. 130.

²⁹ *Ibidem*, p. 133.

³⁰ *Ibidem*, p. 142.

³¹ *Ibidem*, p. 143.

utilitară. Virtuțile amintite sunt utile fiindcă aduc credit. Ele sunt virtuți, numai în măsura în care sunt utile omului³².

Ideea datoriei profesionale, chiar dacă apare percepții obiective ca o pură valorificare a forței sale de muncă, sau numai a posesiunilor sale, este caracteristică „eticii sociale” a culturii capitaliste³³. În secolul al XIX-lea, omul de afaceri are ca preocupare să facă din întreprinderea sa un organism prosper, puternic și cu mare viitor. Noutatea, alături de mărime și de viteza de mișcare, atrage omul modern numai pentru ea însăși. Funcția principală a întreprinzătorului este cea de negociator, iar succesul în afaceri depinde de forța sugestivă și de priceperea ce prezidează contractele³⁴.

Activitatea economică va fi efectuată conform unui plan, în vederea unui scop și pe baza unui calcul. Cu timpul, sângea, spiritul de economisire nu au mai fost manifestări ale voinței personale ci s-au obiectivat devenind atribute ale mecanismului afacerilor³⁵.

La întrebarea dacă sunt oameni care au „burghezia” în „sânge”, se poate răspunde că toate manifestările „spiritului capitalist” se rezumă ca toate stările și procesele psihice la „predispoziții” particulare, adică la proprietăți originare și ereditare ale organismului datorită cărora el posedă „aptitudinea” și tendința către anumite funcții și pentru dobândirea anumitor stări³⁶. Predispozițiile psihice sunt cele ce determină anumite moduri de reprezentare și de a gândi, de a simți, de a vrea. „Spiritul capitalist” se caracterizează prin temperament, perspicacitate și inteligență. Pentru a fi sau a deveni burghez, trebuie să ai o anumită predispoziție naturală aproape congenitală. În timp ce non-burghezul traversează lumea, fericit să trăiască, să contemple, să reflecteze, burghezul își petrece timpul făcând ordine, ridicând și instruind³⁷.

Vorbind despre „spiritul capitalist”, apare întrebarea firească dacă factorul religios a jucat sau nu un rol în apariția și dezvoltarea acestuia. La L.B. Alberti, întâlnim o puternică mentalitate religioasă care a fost întâlnită de Reformă și care până la sfârșitul primei faze a capitalismului, a aparținut majorității catolicilor. Negustorii și industriașii din secolul al XVIII-lea sunt încă mai pioși decât cei din secolul al XIV-lea, și trăiesc în „teama de Dumnezeu”³⁸. Influența religioasă a evreilor asupra organizării și orientării vieții economice nu poate fi contestată. În clipa în care întreprinde ceva, înainte de a săvârși un act oarecare, evreul se întreba dacă acesta nu însemna o negare a măreției divine. Cărțile sfinte cuprind și norme obligatorii aplicabile raporturilor dintre oameni. Dintre toate popoarele, evreii sunt cei ce s-au „temut” mai mult de Dumnezeu. Ei au trăit mereu într-o stare de angoasă, obsedați fiind de mânia divină³⁹. Max Weber e cel care identifică în comandamentul eticii protestante legătura dintre calvinism și „spiritul capitalismului”. În realitate, între protestantism și capitalism este o legătură incidentală și nu o dependență cauzală absolută, deoarece la geneza capitalismului contribuie și inovațiile tehnice, aflusul de bogăție, expansiunea nelimitată a piețelor⁴⁰. Acestei teorii

³² Max Weber, *op.cit.*, p. 37.

³³ *Ibidem*, p. 39.

³⁴ W. Sombart, *op.cit.*, p. 169.

³⁵ *Ibidem*, p. 221.

³⁶ *Ibidem*, p. 237.

³⁷ *Ibidem*, p. 245.

³⁸ Max Weber, *op.cit.*, p. 276.

³⁹ W. Sombart, *op.cit.*, p. 281.

⁴⁰ Max Weber, *op.cit.*, p. 277.

îi pot fi aduse și două obiecții: calvinismul nu era riguros echivalent cu protestantismul, iar capitalismul a fost o realitate mai vastă decât geografia protestantă.

Ceea ce este iarăși foarte important este faptul că se produce acum o răsturnare a axiologiei medievale, bogatul ajungând să fie valorizat ca un indicator teologic al succesului. El nu mai este ca până atunci sortit infernului.

Trecând peste teoriile formulate în legătură cu nașterea capitalismului (de la cea a grupurilor marginale la cea a religiilor “fondatoare” ale capitalismului) credem că pentru apariția și formarea spiritului capitalist a fost necesară o sinteză culturală a premiselor filosofice și etnico-religioase, iudeo-creștine. Această sinteză și aplicarea ei în viața economico-politică a epocii moderne a fost opera paradigmei liberale. Ea este modelul cultural al epocii moderne, și orientează gândirea în direcția emancipării individului și formării lui “*Homo liberalis*”⁴¹. În continuare putem spune că paradigma liberală este conținutul spiritului capitalist, nu doar doctrina liberală.

În timp ce liberalismul desemnează o învățătură determinată, un sistem de cunoștințe și principii ce interpretează o anumită parte a realității, paradigma liberală se constituie ca un model ideatic trăit de o comunitate umană reală, ce explică mai bine viața spirituală a unei colectivități umane în devenirea sa istorică. Paradigma liberală este un model cultural cu norme, principii și valori, ce a fost cadrul mental în interiorul căruia au apărut conceptele specifice liberalismului⁴².

Pomindu-se de la relativa concordanță ce există între cristalizarea doctrinei liberale și afirmarea politică a burgheziei, există în mentalitatea comună o predispoziție de a așeza între liberalism și burghezie un semn de perfectă echivalență. Realitatea este că liberalismul a fost departe de a se bucura de un sprijin necondiționat din parte burgheziei. Burghezia nu a constituit o bună parte a epocii moderne, un corp omogen și coerent, cu o clară percepție a intereselor proprii și de aici a rezultat o dispersie politică. Până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ea nu a format o clasă, cu toate că manifestările culturale și de comportament pe care le vădea sugerau anumite temeuri de unitate. Burghezia nu a încetat să ridice valorile și normele sale de conduită la rangul unui veritabil model cultural a cărui audiență a fost generală.

Le libéralisme européen. Genèse et évolution (I)

Une analyse complète sur le libéralisme européen dépasserait le cadre d'une étude. C'est dans cette raison que nous nous sommes proposés la réalisation d'un regard rétrospectif sur la genèse et sur l'évolution du libéralisme européen jusqu'à la fin du XIXe siècle.

Dans la première partie nous allons mettre en relief le contexte qui a permis la parution des germes du libéralisme et d'une mentalité qui a contribué à la propagation des valeurs de l'idéologie libérale.

Quand on discute au sujet du libéralisme il y a la tendance de le joindre à un terme qui désigne une réalité qui paraît plus tard que les débuts proprement dits du libéralisme; bien sûr, on se rapporte à la bourgeoisie. Ensuite, nous allons essayer de répondre aux questions: – quand est-ce que l'esprit capitaliste paraît et c'est à qui cet esprit doit sa parution et son développement?

Après avoir répondu à ces questions, la deuxième partie de notre étude sera consacrée à surprendre l'évolution que les deux pôles ont connu dans le temps et autour desquels gravitent toutes les méditations des penseurs libéraux: l'individu et la société civile. Leurs contributions à la mise en évidence de la doctrine libérale va représenter un autre objectif de notre intervention.

⁴¹ Anton Carpinski, *op.cit.*, p. 100.

⁴² *Ibidem*.